

KISA KLASİKLER / 87

CHARLES BAUDELAIRE

Gülmenin Cevheri Üzerine

ÇEVİRİ: BERNA GÜZEN

♥ can
klasik

CHARLES BAUDELAIRE
GÜLMENİN
CEVHERİ ÜZERİNE

Can Klasik

Gülmenin Cevheri Üzerine, Charles Baudelaire

Fransızca aslından çeviren: Berna Günen

Curiosités esthétiques, De l'essence du rireet généralement du comique dans les arts plastiques

İlk baskı: Michel Lévy frères, Paris, 1868

Bu çeviride kaynak alınan baskı: *De l'essence du rire et autres textes*, Gallimard, 2021

© 2024, Can Sanat Yayınları A.Ş.

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. basım: Nisan 2024, İstanbul

Bu kitabın 1. baskısı 5 000 adet yapılmıştır.

Dizi editörü: Ayça Sezen

Düzeltili: Ebru Aydın

Mizanpaj: Atahan Sıralar

Sanat yönetmeni: Utku Lomlu / Lom Creative (www.lom.com.tr)

Kapak illüstrasyonu: Muhammet Ali Üzen

Baskı ve cilt: Melisa Matbaacılık Yayıncılık San ve Dış Tic. Ltd.

Maltepe Mah. Davutpaşa Çifttehavuzlar Sk. No:16 Acar San. Sit.

Zeytinburnu, İstanbul

Sertifika No: 45099

ISBN 978-975-07-6326-7

CAN SANAT YAYINLARI

YAPIM VE DAĞITIM TİCARET VE SANAYİ A.Ş.

Maslak Mah. Eski Büyükdere Cad. İz Plaza Giz, No: 9/25, Sarıyer / İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

canyayinlari.com

yayinevi@canyayinlari.com

Sertifika No: 43514

CHARLES BAUDELAIRE
GÜLMENİN
CEVHERİ ÜZERİNE

DÜŞÜNCE

Fransızca aslından çeviren

Berna Günen

CHARLES BAUDELAIRE, 1821'de Paris'te doğdu. Küçük yaşta babasını kaybetti ve annesi ikinci evliliğini yaptı. Biyografi yazarları bunu genç Baudelaire'in bir travması olarak yorumladı. Lyon'da yatılı eğitim gördü. Lise için Paris'e döndü ve hukuk okumaya başladı. Bu dönem savurgan ve dikkatsiz bir yaşantıya başladı ve bulaşıcı hastalıklara yakalandı. Ailesinin beklentisinin aksine bir edebiyat kariyeri sürdüreceğine karar verdi. Üvey babası genç yazarı kötü alışkanlıklarından kurtulması umuduyla Hindistan'a yolladı; bu yolculuğun izleri Baudelaire'in şiirlerinde görülebilir. Paris'e döndü ve *Kötülük Çiçekleri*'nin bazı şiirlerini yazmaya başladı. Hızla dandy çevrelerde ünlenmeye başladı. 1848 Devrimi'nde yazılarıyla önemli rol oynadı. 1850'lerin başında sağlığı iyice kötüleşmiş, borçları artmış; ev sahiplerinden kaçmak için sürekli ev değiştirir olmuştu, ancak üretmeye devam ediyordu; *Bir Afyon Bağlısının İtirafı*'nın çevirisi, Gustave Flaubert ve Théophile Gautier eserleri üzerinde çalıştı. Eleştirel tavrı Balzac, Gautier, Nerval gibi dostlarıyla arasını açtı. 1866'da felç geçirdi 1867'de Paris'te bir sanatoryumda öldü.

BERNA GÜNEN, 1979'da İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'nden mezun oldu. Galatasaray Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler okurken Robert Schuman Bursu'na hak kazanarak eğitimine Fransa'da Institut d'Etudes Politiques de Paris'de (Sciences Po) devam etti. Bu okulda 20. yüzyıl Avrupa tarihi üzerine lisans, yüksek lisans ve doktora yaptı. Fransızca ve İngilizceden çeviriler yapıyor.

İçindekiler

Birkaç Fransız Karikatürist: Carle Vernet, Pigal, Charlet, Daumier, Monnier, Gavarni	35
Birkaç Yabancı Karikatürist: Hogarth, Goya, Pinelli, Brueghel	63

I

Niyetim karikatür üzerine bir inceleme yazısı yazmak değil, sadece bu eşsiz tür hakkında aklıma gelen birtakım düşünceleri okurla paylaşmaktır. Bu düşünceler benim için bir nevi takıntıya dönüştüğünden söyleyip rahatlamak istiyorum. Öte yandan, bu düşünceleri belli bir düzene sokmak ve bu sayede hazmedilmelerini daha kolay hale getirmek için gerekli tüm gayreti gösterdim. Yani bu, tamamıyla bir filozof ve sanatçı makalesi. Şüphesiz karikatürün insanlığı allak bullak etmiş ciddi veya havai, ulusal ruha veya modaya ilişkin tüm siyasi ve dinî olaylarla ilişkilerine dair genel bir tarihçe pek şanlı ve mühim bir eser olurdu. Bu çalışma hâlâ yapılmayı bekliyor zira şimdiye kadar yayımlanan denemeler belge sağlamaktan öteye geçmedi fakat ben çalışmayı bölmek gerektiğini düşündüm. Karikatür üzerine bu şekilde tasarlanacak bir eserin bir olgular tarihçesi, anekdotlardan oluşan muazzam bir katalog olacağı açıktır. Sanatın diğer dallarına nazaran asıl karikatürde farklı ve neredeyse birbirine zıt nitelikleriyle değerli ve saygıdeğer eserlerden oluşan iki ayrı kategori mevcuttur. Bu eserler tasvir ettikleri olgu nispetinde değerlidir. Şüphesiz bunlar tarihçilerin, arkeologların, hatta filozofların ilgisini çekmeye; ulusal arşivlerde, beşerî düşüncenin biyografik kayıt-

larında yer almaya layıktırlar. Tıpkı gazeteciliğin uçup giden sayfaları gibi bunlar da durmadan yeni haberler getiren solukla birlikte kaybolup giderler; buna karşılık diğer eserler –ki benim özellikle ele almak istediklerim bunlardır– onları sanatçıların ilgisine layık kılan gizemli, kalıcı, ebedî bir unsur ihtiva eder. Güzelliğe dair bu anlaşılması zor unsurun insana kendi ahlaki ve fiziki çirkinliğini göstermeyi hedefleyen eserlere dek girmesi kadar tuhaf ve aslında ne kadar ilgi çekmesi gereken bir durumdur! Hele bu acınası gösterinin onda ölümsüz ve ıslah olmaz bir neşe yaratması daha da gizemlidir. İşte bu makalenin gerçek konusu bu.

Fakat içime bir kurt düşüyor. Acaba ciddiyet yemini etmiş kimi profesörlerin, ağırbaşlılık şarlatanlarının, *Institut*'nün¹ soğuk mahzenlerinden çıkıp canlıların dünyasına cimri hayaletler misali sırf hoşgörülü bakanlıklardan birkaç kuruş koparmaya gelmiş ukala cesetlerin kötü niyetle sormaktan asla geri kalmayacağı bir soruya kuralına uygun bir ispatla cevap vermek gerekir mi? Her şeyden önce, derlerdi, karikatür bir tür müdür? Hayır, diye cevap verirdi yandaşları, karikatür bir tür değildir. Akademisyenlerin katıldığı akşam yemeklerinde kulağıma bu tür sapkınca sözler çok çalınmıştır. Bu mert insanlar Robert Macaire'in² komikliklerini içinde barındırdığı büyük ahlaki ve edebî semptomları fark etmeksizin göz ardı ederler. Hani Rabelais'nin³ çağdaşları olsalar, ona da bayağı, kaba saba bir soyтарыymış gibi davranırlardı. O

1. Institut de France. Fransa'da 1795'te kurulan ve ülkenin seçkin biliminsanlarını, edebiyatçılarını ve sanatçılarını bir araya getiren ünlü kurum. (Ç.N.)

2. Fransa'da 1820'lerde popüler olan üçkâğıtçı tiplemesi. (Ç.N.)

3. François Rabelais (1483/1494-1553): *Gargantua ile Pantagruel* adlı başyapıtıyla tanınan Fransız yazar. (Ç.N.)

halde insandan çıkan hiçbir şeyin filozofun gözünde ciddiyetsiz (önemsiz/anlamsız/ bu cümlede havai diyemeyiz) olmadığını ispat etmek gerçekten gerekli midir? Hele ki şu âna kadar hiçbir filozofun derinlemesine incelemediği o derin ve gizemli unsur hiç değildir.

Öyleyse önce gülmenin özünü ve karikatürü meydana getiren unsurları ele alacağız. Ardından belki bu türde üretilmiş en çarpıcı eserlerden bazılarını inceleyebiliriz.

II

Bilge ancak ürkerek güler. Bu tuhaf ve çarpıcı özdeyiş hangi nüfuz sahibi ağızdan, hangi muhafazakâr kalem-den çıkmıştır? Yahudiye'nin filozof kralından¹ mı bizlere ulaşmıştır? Yoksa bu özdeyişi Joseph de Maistre'e², Kut-sal Ruh'un bu harareti askerine mi atfetmek gerekir? Bunu kitaplarından birinde okuduğuma dair belli belirsiz bir anım var fakat orada da şüphesiz alıntı olarak geçmekteydi. Düşünce ve üsluptaki bu katılık Bossuet'nin³ görkemli ermişliğine pek uygun; fakat düşüncenin eliptik biçimi ile veciz inceliği beni daha ziyade bu şerefi Bourdaloue'ya⁴, o acımasız Hıristiyan psikoloğuna atfetmeye itiyor. Bu makaleyi yazmaya karar verdiğim andan itibaren bu şaşırtıcı özdeyiş bir türlü aklımdan çıkmadı, bu yüzden her şeyden önce onu söyleyip kurtulmak istedim.

Şimdi bu ilginç önermeyi inceleyelim: Bilge, yani Tanrı'nın ruhuyla hareket eden, ilahî kanuna riayet eden,

1. İsrail Kralı Süleyman. (Ç.N.)

2. Joseph de Maistre (1753-1821): Fransız filozof, yazar. Aydınlanma'ya karşıydı. (Ç.N.)

3. Jacques-Bénigne Bossuet (1627-1704): Fransız piskopos, vaiz, yazar. (Ç.N.)

4. Louis Bourdaloue (1632-1704): Fransız Cizvit, vaiz. (Ç.N.)

gülmeyen kişi, kendini gülmeye ürkerek bırakır ancak. Bilge güldüğü için ürker; Bilge gülmekten çekinir, tıpkı dünyevi gösterilerden, bedensel isteklerden korktuğu gibi. Gülmenin eşiğinde durur, tıpkı iğvaya kapılmanın (şeytana kapılmanın) eşiğinde durduğu gibi. Yani Bilgeye göre kendi bilge karakteri ile gülmenin temel karakteri arasında gizli bir zıtlık mevcuttur. Nitekim en ihtişamlı anılarımı şöyle bir karıştıracak olursan, en Bilgenin, yani Keli-metullah'ın¹ asla gülmediğini –ki bu durum söz konusu özdeyişin Hıristiyan karakteriyle mükemmelen örtüşür-belirtmem gerekir. Her Şeyi Bilen ve Her Şeye Muktedir olanın gözünde komik diye bir şey yoktur. Oysa Kelime-tullah öfkeyi, hatta gözyaşlarını bile tanımıştır.

O halde şunun altını çizelim: Birincisi, karşımızda Bilgenin sanki içinde sonradan belli bir rahatsızlık, belli bir endişe kalır diye gülmeden önce iyice düşünüp tarttığına kesin gözüyle bakan bir yazar –şüphesiz Hıristiyan bir yazar– vardır; ikincisi olarak da, mutlak ilmin ve kudretin penceresinden bakıldığında komik yok oluyordur. Şimdi, eğer iki önermeyi tersine çevirirsek ortaya çıkan sonuç, gülmenin genellikle delilere özgü olduğu ve az çok cehalet ve zayıflık içerdiği. İlahiyat biliminin o uçsuz bucaksız denizinde maceraya atılmayı asla istemem zira bunun için pusuladan da, sağlam yelkenlerden de mahrumum. Dolayısıyla okura sadece o eşsiz ufukları parmakla işaret etmekle yetiniyorum.

Muhafazakâr zihniyetin penceresinden bakılacak olursa, gülmenin kadim bir düşünüş olayıyla, fiziksel ve ahlaki bir yozlaşmayla çok yakından ilişkili olduğu kesindir. Gülme ve acı, buyrukların ve iyilik veya kötülük ilminin konuşlandığı organlarla, yani gözlerle ve ağızla ifade edi-

1. İsa Peygamber. (Ç.N.)

lır. Dünyevi cennette (bunu ilahiyatçılar veya sosyalistler gibi ister geçmiŐte ister gelecekte, ister hatıra ister kehanet varsayalım/bu benim okuduğum metinde yok), evet dünyevi cennette, yani insanın gözünde yaratılmıŐ her Şeyin en iyi olduğu yerde, gülmenin içinde neşe (sevinç?) yoktur. İnsan orada hiçbir acı çekmediğinden yüzü sade ve aynıdır; Őimdilerde ulusları coŐturan kahkaha onun yüz hatlarını hiçbir Şekilde bozmazdı. Gülme ve gözyaŐı bu hazlar cennetinde ortaya çıkamazdı. Bunların ikisi de acının çocuklarıdır ve öfkeli insan, onları zapt edecek g ten mahrum olduğu için ortaya çıkmıŐlardır. Benim Hıristiyan filozofun bakıŐ açısına göre, insanın dudaklarındaki gülüŐ en az gözlerindeki yaŐlar kadar büyük bir sefalet belirtisidir. Suretini çoğaltmak isteyen Yüce Varlık insanın ağzına bir aslanın diŐlerini, gözlerine bir yılanın büyüleyici kurnazlığını yerleŐtirmemiŐtir; oysa insan g l Őyle ısırır, gözyaŐlarıyla cezbeder. Fakat unutmayın ki insan, insanın acılarını gözyaŐıyla yıkar, kimi zaman kalbini bir gülüŐle yumuŐatır ve kendine eker; zira ilk günahla ortaya çıkan bu iki fenomen kefaretin/kurtuluŐun de araçları haline gelecektir.

İzin verin pek çok kiŐinin Şüphesiz mistisizmin  nselliĐiyle lekelenmiŐ addedeceği bu savların doğruluğunu ispat etmeme yarayacak Őairane bir varsayımda bulunayım. Madem g l n cehennemlik ve Şeytani  zli bir unsur, mutlak suretle ilkel, tabiri caizse doğanın elinden yeni çıkmıŐ bir insan düŐünelim. ÖrneĐin mutlak saflığın ve naifliğin kusursuz simgesi olan yüce ve tipik Virginie¹ fiğ r n  ele alalım. Virginie Paris'e geldiğinde üzerinde hâlâ denizin sisi vardır, tropik diyarların güneŐiyle yan-

1. Fransız yazar J.H. Bernardin de Saint-Pierre'in 1788'de yayımlanan ünlü romanı *Paul ile Virginie*'deki kadın karakter. (.N.)

mıştır, gözleri dalgaların, dağların ve ormanların yabani imgeleriyle doludur. Hint Okyanusu'nun saf ve zengin kokularını içinde taşıyan Virginie burada gürültücü, taşkın ve pis kokulu, zehirli uygarlığın göbeğine düşer. İnsanlıkla ilişkisini aile, aşk, annesi ve kendisi gibi meleklerle andıran bir görüntüye sahip olan ve bilinçsiz bir aşkın tatmin edilmemiş arzuları içinde cinsiyeti kendisinininkinden ayırt edilemeyen sevgilisi Paul vesilesiyle kurar. Tanrı'yı Pamplemousses'daki¹, tarifi imkânsız tropik maninin enginliğinde, ormanların ve sellerin ölümsüz müziğinin ortasında son derece mütevazı ve küçük bir kilisede tanımıştır. Elbette Virginie çok akıllıdır; fakat tıpkı Bilgeye birkaç kitabın yetmesi gibi, ona da birkaç imge ve hatıra yeterlidir. Günlerden bir gün Virginie Palais-Royal'de², bir camcının önünde, bir masanın üstünde, halka açık bir yerde bir karikatüre rastlar! Ancak dirayetli ve bezmiş bir uygarlığın yapacağı türden, bizlere göre acı ve hınç dolu pek kışkırtıcı bir karikatürdür bu. Varsayalım ki cüsseli bir boksör olarak tasvir edilen Britanya, birkaç korkunç *goddam*³ tarafından fena halde dövülmüş, kan revan içinde kalmıştır. Veyahut eğer sizin tuhaf hayal gücünüze daha çok hitap ediyorsa, Virginie'nin bakire gözleri önünde beliren sevimli fakat rahatsız edici bir edepsizlik, o zamanın Gavarni⁴ çizimlerinden, hem de en iyilerinden birini, saraydaki çılginlıkları yeren

1. Mauritius'un kuzeybatısında yer alan idari bölge. (Ç.N.)

2. Paris'te eski bir kraliyet sarayı. 1780-1836 tarihleri arasında bahçesine eklenen kafeler, restoranlar, tiyatrolar ve kumarhaneler seçkin ve sefih Parislilerin buluşma noktasıydı. (Ç.N.)

3. (İng.) Allah kahretsin. Bu sövgü biçimi bir zamanlar o kadar popülerdi ki, Fransızlar İngilizlerden *goddam*'ler olarak bahsederlerdi. (Ç.N.)

4. Paul Gavarni (1804-1866): Fransız çizer, suluboya ve taş baskı sanatçısı. (Ç.N.)

bir hiciv ya da Parc-aux-cerfs'i¹ veya ünlü bir gözdenin önceki kirlî eylemlerini ya da malum Avusturyalı'nın² gece kaçamaklarını konu alan bir taşlama tahayyül edelim. Karikatür iki yönlüdür: Çizim ve düşünce. Çizim şiddetli, düşünce ise iğneleyici ve üstü kapalıdır. Virginie'ninki gibi basit şeyleri sezgileriyle kavramaya alışmış naif bir zihin için bunlar karmaşık ve anlaşılması güç unsurlardır. Virginie karikatürü görmüştür; şimdi ise ona bakıyordur. Niçin? Yabancı bir şeye bakar. Öte yandan baktığının ne demek olduğunu da ne işe yaradığını da anlamaz. Yine de kanatlarının o ani kapanışını, kendini gizlemek ve geri çekilmek isteyen bir ruhun o titreyişini gördünüz mü? Meleksi Virginie baktığı o şeyde bir skandal olduğunu hissetmiştir. Gerçek şu ki, anlasın veya anlamasın, içinde adını koyamadığı bir intiba, korkuya benzer bir şeyler kalacaktır. Şüphesiz Virginie, Paris'te kalmaya devam ederse ve aydınlanırsa o da buna gülecektir. Bunun nedenini anlamak kolaydır. Fakat şimdilik, kendi aklımızın Virginie'ninkinden daha üstün olduğunu öne sürmeye elbette cüret etmeyecek olan biz incelemeciler ve eleştirmenler, karikatür karşısında lekesiz meleşin kapıldığı korkuyu ve çektiği acıyı tespit etmekle yetinelim.

1. (Fr.) Geyikli Park. Kral XV. Louis zamanında Versailles Sarayı'nda yer alan bir park. Burada aynı isimle anılan, kralın sevgililerinin kaldığı bir mülk mevcuttu. Dolayısıyla bu isim o dönemde halk arasında "genelev"le eşanlamli kullanılırdı. (Ç.N.)

2. *L'Autrichienne*: Avusturyalı kadın. Fransız halkının 1789 Devrimi'ne giden süreçte Avusturya asıllı Kraliçe Marie Antoinette'e taktığı küçümseme içeren lakap. (Ç.N.)

Yaşamının hastalıklar ve yoksullukla başa çıkmaya çalıştığı zorlu yıllarında yazdığı bu felsefi metinde Baudelaire, mutluluk göstergesi olarak değerlendirilen gülme tepkisini bambaşka bir açıdan, insanın şeytani yanını açığa eden bir gözlemcilikle ele alır.

Bir gülme teorisi ya da bir komedi felsefesi olarak da tanımlayabileceğimiz denemede Baudelaire, çarpıcı ancak tanıdık bir örnekle gülmeyi masum bir kahkahadan şeytani bir kıkırtıya dönüştürür. Tökezleyip düşen bir adam sokakta bir grup insanı kahkahalara boğar. Bu kahkahalar insana dair ne söyler? Tanrı, hayvanlar ve bitkiler gülmezken, gülen tek varlık insanın gülümsemesinin ardında bin bir türlü duygu gizlidir; bunların doğasıysa her zaman bir gülücük kadar masum olmayabilir.

#kısaklasikler #fransızklasikler #insandoğası #mizah #eleştiri #masumiyet

Kapak illüstrasyonu: Muhammed Ali

ISBN 978-975-07-6326-7

9 789750 763267